

**ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТИЗАНСЬКИХ ЗАГОНІВ В
УКРАЇНІ ПРОТЯГОМ ЛІТА 1941-1942 РР.:
ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЗАХІДНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ.**

Л. А. Прилуцька

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
sci_khadi@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>.

У статті проаналізовано особливості висвітлення західними вченими проблем організації та ефективності партизанського руху в Україні, який, на їхню думку, мав досить складний і неоднозначний феномен. Розглянута роль різного роду чинників, які мали місце при створенні та керівництві загонами, включаючи фактор як керівництва рухом зверху, так і фактор стихійності. З'ясовано обставини, які послужили каталізатором його розширення у 1943 р.; з критичної точки зору розглянуто тезу «всенародної боротьби проти німецько-фашистських загарбників», до якої західні вчені завжди ставилися зі скепсисом. Виокремлено певні протиріччя у працях істориків Західної Європи, США, Канади, інших держав щодо оцінки ефективності партизанських дій. Не залишилися поза увагою авторів характерні проблеми, пов'язані зі ставленням лідерів радянської влади до надмірної, як їм здавалося, самостійності партизанів. Уточнюють західні історики також і взаємовідносини між партизанами та місцевим населенням, які не завжди були безхмарними. Крім того, вони постійно підкреслюють байдужість партизанських лідерів до явищ Голокосту. Більше того, як правило, партизани єврейського походження часто відчували себе захищеними від антисемітських проявів лише у однонаціональних єврейських загонах. Складним було становище дівчат і жінок-партизанок, багато з них через агресивну поведінку партизанів-чоловіків були вимушені ставати коханками певних командирів. Наголосимо, що уже у класичному творі професора Висконсінського університету Джона Армстронга (1922-2010) «Радянські партизани. Легенда і дійсність, 1941-1944» стверджувалося, що до осені 1942 р. в Україні майже не було партизанів. Винятком були регіони Сумщини й Чернігівщини; за його оцінками, навіть на початку 1943 р. в Україні налічувалося не більше 20 тис. партизанів. Прикметно, що історичний департамент армії США в роки «холодної війни» уважно відстежував радянські публікації, присвячені діяльності радянських партизанів. У 1965 р. зібрана там бібліографія книг, нарисів, спогадів, збірників документів щодо партизанського руху на окупованій території СРСР склала 227 назв. Західні вчені підтримували формулу «недобровільного руху Опору», яка існувала на окупованих землях не лише України. На їхню думку, діяльність партизанів мала більше психолого-політичне, ніж суто військове значення – тобто населення повинно було відчувати, що вони – представники радянської влади.

Ключові слова: партизани, каральні операції, заручники, ставлення населення, УШПР, морально-психологічні фактори, гендерне питання.

В статье проанализированы особенности освещения западными учеными проблем организации и эффективности партизанского движения в Украине, которое, по их мнению, представляло собой довольно сложный и неоднозначный феномен. Рассмотрена роль разного рода факторов, имевших место при создании и руководстве отрядами, включая фактор как руководства движением сверху, так и фактор стихийности. Выявлены обстоятельства, послужившие катализатором расширения движения в 1943 г.; с критической точки зрения

рассмотрен тезис «всенародной борьбы против немецко-фашистских захватчиков», к которому западные ученые всегда относились со скепсисом. Выделены определенные противоречия в трудах историков Западной Европы, США, Канады, других государств по оценке эффективности партизанских действий. Не остались без внимания авторов характерные проблемы, связанные с отношением лидеров советской власти к чрезмерной, как им казалось, самостоятельности партизан. Западные историки также обращают внимание и на не всегда безоблачные взаимоотношения между партизанами и местным населением. Кроме того, они постоянно подчеркивают безразличие партизанских лидеров к явлениям Холокоста. Более того, как правило, партизаны еврейского происхождения часто чувствовали себя защищенными от антисемитских проявлений только в однонациональных еврейских отрядах. Сложным было положение девушек и женщин-партизанок, многие из них из-за агрессивного поведения партизан-мужчин были вынуждены становиться любовницами отдельных командиров. Отметим, что уже в классическом произведении профессора Висконсинского университета Джона Армстронга (1922-2010) «Советские партизаны. Легенда и действительность, 1941-1944» утверждалось, что к осени 1942 г. в Украине почти не было партизан. Исключение составляли регионы Сумщины и Черниговщины; по его оценкам, даже в начале 1943 г. в Украине насчитывалось не более 20 тыс. партизан. Примечательно, что исторический департамент армии США в годы холодной войны внимательно отслеживал советские публикации, посвященные деятельности советских партизан. В 1965 г. собранная там библиография книг, очерков, воспоминаний, сборников документов о партизанском движении на оккупированной территории СССР составила 227 названий. Западные ученые поддерживали формулу «недобровольного движения Сопротивления», применимую ко всем оккупированным землям, а не только к Украине. По их мнению, деятельность партизан имела больше психолого-политическое, чем чисто военное значение, то есть население должно было чувствовать, что они представители советской власти.

Ключевые слова: партизаны, карательные операции, заложники, отношение населения, УШПД, морально-психологические факторы, гендерный вопрос.

The article analyzes the peculiarities of western scientists' coverage of the problems of organization and effectiveness of the guerrilla movement in Ukraine, which, in their opinion, had a rather complex and ambiguous phenomenon. The role of various factors that took place in the creation and leadership of the detachments, including both the factor of upper leadership of the movement, and the factor of spontaneity, has been examined. The circumstances that served as an accelerator for its expansion in 1943 have been clarified; the thesis of the "nationwide struggle against the Nazi invaders", to which western scientists have always been skeptical, has been considered from a critical point of view. There are some contradictions in the works of historians of Western Europe, the United States, Canada and other countries to the estimation of the effectiveness of guerrilla action. The authors did not ignore the typical problems associated with the attitude of Soviet leaders to the seemingly excessive independence of the guerrillas. Western historians also clarify the relationship between the guerrillas and the local community, which has not always been cloudless. In addition, they constantly emphasize the indifference of guerrilla leaders to the events of Holocaust. Moreover, as a rule, partisans of Jewish origin often felt protected from anti-Semitic manifestations only in mono-ethnic Jewish detachments. The situation of girls and women guerrillas was rather difficult; many of them were forced to become mistresses of certain captains due to the aggressive behavior of male guerrillas. It should be highlighted that the classic work of D.A. Armstrong (1922-2010), Professor of the University of Wisconsin, "Soviet guerrillas. Legend and Reality, 1941-1944" stated that by the autumn of 1942 there were almost no guerrillas in Ukraine. The exceptions were the regions of Sumy and Chernihiv; according to his estimates, even at the beginning of 1943 there were no more than 20,000 guerrillas in Ukraine. It is noteworthy that the historical department of the US Army during the Cold War was monitoring closely the Soviet

publications on the activities of Soviet guerrillas. In 1965 the bibliography of books, essays, memoirs, and collections of documents on the guerrillas group in the occupied territory of the USSR, which was collected there, figured up to 227 titles. Western scientists supported the formula of the "involuntary Resistance Movement" that existed in the occupied lands not only in Ukraine. According to them, the activities of the guerrillas had more psychological and political significance than purely military one - that is, the population should have felt that they were the representatives of the Soviet government.

Key words: *guerrillas, punitive operations, hostages, attitude of the community, UHGM, moral and psychological factors, gender issue.*

На думку проф. Д. Поля – керівника відділу сучасної історії, історії Східної та Південно-Східної Європи в університеті Клагенфурта (Австрія), до початку 90-х рр. ХХ ст. Захід мало надавав уваги темі боротьби партизанів і підпільників України, «білою плямою» залишалися антипартизанські акції нацистів на Волині, злочини проти населення. Історики критично ставилися і до створеного радянською пропагандою міфу про партизанський рух як «другий фронт», неодноразово підкреслювали, що до другої половини 1942 р. в Україні партизанів було дуже мало [3, с. 130-133]. Зауважимо, що навіть на початку ХХІ ст. в Україні не було чіткої ясності ні щодо чисельності партизанів (з фантастичної цифри 501 тис. у 60-х рр. перейшли до 220 тис., хоча реально більше 50 тис. партизанів в Україні не існувало), ні кількості знищених ними ворогів. 22 вересня 2004 р. газета «Голос України» знову надала міфічну кількість партизанів республіки – 517 тис., а через 10 років було повідомлено, що втрати німців, їхніх союзників від дій партизанів начебто склали біля 100-150 тис. Нагадуємо, що такий переможний тон щодо ефективності партизанської боротьби поклав ще у 1945 р. керівник ЦШПР П.К. Пономаренко. Він бездоказово стверджував, що радянські партизани, наприклад, знищили 30 генералів, 6336 офіцерів, 1520 пілотів ворога [21]. Таким чином, праці західних авторів, які базуються на широкій джерельній базі, особливо після 1991 р., вносять певну ясність у ці питання. Хоча в процесі націоналізації історії України у ХХІ ст. серед вітчизняних істориків немає спільної думки щодо ефективності дій проти окупантів радянських партизанів і загонів УПА. Так, у травні 2020 р. С. Бутко зазначав, що вояки УПА знищили 12-18 тис. німців, їхніх союзників, колаборантів, а радянські партизани – біля 10 тис. Хоча в лавах УПА знаходилося десь 34-51 тис. бійців, а партизанські загоони все ж налічували більше 100 тис. У свою чергу, А.В. Кентій вважав, що антирадянських партизанів було у 2-3 рази більше, ніж радянських. Тому звернення до праць зарубіжних авторів, які є політично незаангажованими, необхідне для з'ясування цього протиріччя.

Новітні праці істориків України переконливо доводять, що розвиток партизанського руху в Україні, незважаючи на створення 20 червня 1942 р. Українського штабу партизанського руху, проходив надто складно. Відомо, що за півроку після початку німецько-радянської війни в Україні було сформовано досить багато загонів, у яких налічувалося більше 30 тис. партизанів. Однак уже у вересні 1941 р. німецький абвер повідомляв, що загоони слабкі, їх швидко охоплює паніка, фіксувалося масове дезертирство і навіть втеча командирів. О. Гогун наводить характерний випадок у Красноармійську Сталінської обл.: з появою німців всі 24 партизани зареєструвалися у комендатурі і отримали дозвіл працювати на залізниці. Керівництво Рейхскомісаріату «Україна» відзначало, що не тільки громадяни Західної України, але й «східняки» менш лояльні до комуністів, ніж росіяни і білоруси. Полковник І. Старінов («режисер рейкової війни») доповідав у березні 1944 р., що населення Тернопільщини, Львівщини налаштоване дуже вороже до радянських партизанів. Не випадково загін під керівництвом М.І. Шукаєва, просуваючись через Галичину в напрямі Словаччини, поніс значні втрати [3]. Як писав у 2013 р. О. Білоус, у серпні 1942 р. центрами партизанського руху в Україні були регіони навколо Бахмача, Щорса, Грем'ячого, Середина Буди, протягом травня-липня 1942 р. активно діяв Путивльський загін С. Ковпака. Чернігівські партизани О. Федорова і М. Попудренка в Україні проводили господарські

операції, а дислокувалися на території Брянських лісів. УШПР двічі (у липні 1942 і лютому 1943 рр.) висловлював докори частині загонів у відсиджуванні та бездіяльності. Між тим М.С. Хрущов самовпевнено доповідав до Ставки Верховного головнокомандування, що з 1 жовтня 1942 р. до 1 квітня 1943 р. на території 6 окупованих областей України начебто партизанами знищено 34927 ворожих солдатів та офіцерів, поліцаїв, старост, 20 літаків, 107 бронемашин, 7 бронепоездів. Справжні ж цифри втрат окупантів були набагато скромніші. Ще більш фантастичні дані щодо кількості ліквідованих ворогів за 1941-1944 рр. надав пізніше УШПР, орієнтуючись на донесення командирів з'єднань і загонів, – 468 тис. [1, с. 102-106]. Більше того, навіть 8 травня 2013 р. у прес-релізі посольства України у Греції повідомлялося: партизани і підпільники України протягом літа 1941-1944 рр. знищили 465 тис. німців, розбили 411 гарнізонів та поліцейських дільниць, 56 штабів, підірвали 1566 танків і броньовиків, 13500 автомобілів, знищили 820 гармат і мінометів і т.д. В республіці начебто було 2,2 млн бійців опору, у тому числі – 620 тис. партизанів та підпільників у 46 загонах, 2 тис. груп, 3800 підпільних організацій, а це теж невірно.

Сучасні українські історики досить об'єктивно, без перебільшень і замовчувань, надають реальний стан боротьби в тилу проти окупантів. Так, О. Салата підкреслила, що з кінця червня 1941 р. до травня 1942 р. на більшості окупованої території України широкого опору не було організовано. І лише взимку 1943-1944 рр. партизанський рух дійсно став масовим [22, р. 44]. Крім того, історики доводять, що досить часто партизани не мали права через свою байдужу поведінку до страждань мирного населення від репресій німецьких чи угорських військ називати себе «Народними месниками». Цей висновок добре задокументований у статті О.М. Солтана щодо трагедії в Корюківці 27 лютого 1943 р., коли більше 5 тис. партизанів загону О. Федорова не прийшли на допомогу жителям, яких знищили 500 карателів. Потім, коли фашисти прибули 9 березня довершувати свою катівську справу, у загоні в цей день бучно відзначали присвоєння звання Героя Радянського Союзу Г. Балицькому [4, с. 45]. Навпаки, коли 21 жовтня 1943 р. німці планували спалити в селі Круте на Житомирщині 400 жителів, загін М.І. Шукаєва врятував їх, атакувавши окупантів [2, с. 182].

Як вважає І. Капась, до весни 1942 р. в Україні не менше 30 тис. партизанів було знищено або вони відмовилися від боротьби. Командири загонів, як писав комісар Чернігівського загону В. Дружинін, відмовлялися зараховувати оточенців, особливо з Київського котла. Тому їм доводилося створювати власні загоны, які називали «дикими», якщо не мали зв'язку з УШПР. З червня 1942 р. Центр закидав у ворожий тил групи організаторів, але до жовтня 1942 р. партизанським рухом були охоплені лише Сумська, Чернігівська, частина Житомирської області. Навесні 1943 р. УШПР тримав зв'язок з 8 з'єднаннями, 82 невеликими загонами, у яких налічувалося 14 тис. бійців. Причому Центру стало відомо, що командири деяких загонів, щоб не наражати населення на репресії, не ставили завданням знищувати німців, а вели пропаганду, допомагали військовополоненим, перешкоджали вивозу до рейху продовольства, знищували сільськогосподарський реманент. Між тим Центр наполегливо вимагав вбивати окупантів, не звертаючи увагу на терор німців, які широко використовували метод колективних покарань. Як вірно вказує І. Капась, стосунки партизанів з населенням – важка тема, тому що з боку народних месників допускалися грабунки, пияцтво, насильство, у тому числі й сексуальне [16].

Вперше стислий аналіз партизанського руху (на території Білорусі) у 1942 р. зробив американський письменник Е. Колдуелл у своєму романі [7]. В ньому, звичайно, не була представлена істина, тому що він писав про події у Білорусі, знаходячись з кінця червня до кінця грудня 1941 р. у Москві. Тому судити про ефективність діяльності партизанських загонів він не міг. Попередньо зазначимо, що в цьому питанні західні історики одноставно відкидають дані радянської пропаганди, що стверджувала про знищення партизанами на окупованих землях СРСР більше мільйона окупантів та їхніх пособників. Сумно, що в Радянському Союзі, як зазначав у 1978 р. Б. Дмитришин (1925-2020) – професор

Портлендського університету, до кінця 70-х рр. так і не було створено синтетичної історії партизанського руху [14, р. 25].

Класичною, добре відомою працею про партизанський рух в окупованих регіонах СРСР є збірник статей під редакцією професора Висконсінського університету Джона А. Армстронга (1922-2010) – «Радянські партизани. Легенда і дійсність, 1941-1944», що вийшов у 1964 р. Він визначав три етапи партизанської боротьби в Україні, які потім були сприйняті іншими вченими: I етап – кінець червня-грудня 1941 р. (імпровізація, хаос, дезертирство, масова загибель партизанів, конкурентна боротьба між партією, НКВС та Червоною армією за керівництво партизанським рухом); II етап – кінець 1941 р. – осінь 1942 р. (посилення централізації, створення партизанських бригад); III етап – осінь 1942 р. – кінець літа 1944 р. (розширення масштабів боротьби, автономність дій УШПР, організація рейдів). Зазначав, що до осені 1942 р. в Україні майже не було партизанів, хоча сам дезавував цей висновок, вказавши, що 2 вересня 1942 р. УШПР наказав загонам С. Ковпака і О. Сабурова передислокуватися на Правобережну Україну. Джон А. Армстронг, використавши радянські документи, захоплені вермахтом, неодноразово вказував на величезні втрати партизанів у 1941 р., розпад частини загонів, дезертирство. Згідно його оцінок, навіть на початку 1943 р. в Україні було не більше 20 тис. партизанів. В іншому разі окупанти не мали б змоги майже безперешкодно постачати продовольство армії та рейху.

Зокрема, нинішній професор Трансильванського університету (м. Лексингтон, штат Кентуккі) Кеннет Слєп'ян ще у 1994 р. захистив у Висконсінського університеті дисертацію «Народні месники: радянські партизани, сталінське суспільство і політика Опору, 1941-1944». Потім видав кілька праць, у яких описував партизанський рух як «соціальний феномен», створений згідно сталінських лекал і обставин «винищувальної війни». На його погляд, певна автономія партизанів, необхідність приймати самостійні рішення, недовіра до них стали головною причиною створення 30 травня 1942 р. Центрального штабу партизанського руху, існування в загонах представників НКВС/НКДБ, залишення, на відміну від армії, посади комісара. Характерно, що Кеннет Слєп'ян мало цікавився результатами бойової діяльності партизанів, приділяючи основну увагу характеристиці морально-психологічного стану бійців, соціального й національного складу загонів, ролі оточенців, співвідношенню добровільного й примусового чинників при вступі до їхнього складу [25; 27, р. 2-5; 27, р. 2-13, 20-23; 26, р. 118, 252].

Дещо надуману причину створення УШПР називає Джеремі Сміт з Кембриджського університету: тому що Кремль вважав партизанів України нащадками козаків. Аналогічно начебто було поіменовано колишнє з'єднання С. Ковпака «Першою українською дивізією» [28, р. 136]. Насправді ці дії, як і створене пізніше Міністерство оборони України, було звичайною для влади політичною грою.

Йоахім фон Мейєн у 2014 р. розглянув теоретичні проблеми «малої війни» з юридичної, військової, моральної точки зору. Не ясно, зауважує він, партизанські загони формувалися більше для допомоги фронту чи ліквідації колаборантів, хоча ці завдання поєднувалися. Автор писав: якщо у партизанів була військова форма і відповідно дисципліна, тоді вони за статутом наближалися до солдатів регулярної армії, а якщо цього не було – до терористів. Він виокремив також основні якості партизанів: впертість, висока мотивація й воля до опору, бойова мораль, мінімальні побутові потреби і максимальне бажання виконати воєнно-політичні завдання, тривалість боротьби, асиметричне керівництво, певна військова слабкість, відмова від усталених правил військових дій, потенціал раптовості і саботажних акцій. Партизани, підкреслює Йоахім фон Мейєн, повинні насамперед виснажувати ворога, уникати затяжних боїв, їхні операції ставлять за мету якнайбільше виснажувати ворога, перешкоджати відпочинку, підриваючи тим самим здоров'я солдатів. Він підкреслює, що як німецькі, так і радянські накази породжували жорстокість, ненависть і знущання [18, S. 8-19, 51-54].

Доцентка вищої школи соціальних наук у Парижі М. Церович, проаналізувавши радянські документи, у тому числі – «партизанських судів», дійшла висновку, що основним завданням партизанів була боротьба з колаборантами. Крім того, згідно вказівок Центру, вони всіляко втягували населення до спіралі насильства. Лише загін С. Ковпака протягом 12 січня – 1 квітня 1942 р. знищив 125 поліцаїв, спалив їхні будинки, нерідко розстрілювали і їхні сім'ї. Для звичайної частини партизанів навіть остарбайтери вважалися зрадниками, тому що не йшли до партизанів. Характерною була промова О. Сабурова 7 серпня 1943 р. у селі Єліне. Він заявив: хто зі здатних до опору окупантам відсиджувався – будемо карати після перемоги, а хто був проти партизанів – зітремо з землі разом з потомками. Для «народних месників» і військовополонені вважалися боягузами, дезертирами (крім тих, що потрапили до полону пораненими). Для А. Рібера – патріарха американської радянології – події 1939-1944 рр. у Радянському Союзі – продовження громадянської війни. Дійсно, весь період окупації партизани складали списки колаборантів, а нерідко після вигнання німців чи угорців самочинно розстрілювали поліцаїв і старост [8, р. 205-208; 10, р. 240-250].

Ще у 2014 р. деякі західні вчені зазначали, що у ФРН, Великій Британії, Північній Америці мало вивчають партизанський рух в окупованому СРСР. Ігнорувався розмах боротьби, недостатньо і потрібної інформації; історики все ще були «зачаровані» Сталінською та Курською битвами; багато жителів Заходу не уявляли істотної різниці між опором нацистам у країнах Західної Європи і окупованому СРСР. Нерідко вчені користуються з мемуарів колишніх партизанів, що публікувалися у Радянському Союзі, а в них – надто багато перебільшень і замовчувань. Британський історик Нік Корніш навів типовий приклад з цензурою книги А. Цесарського (лікар у загоні Д. Медведєва), про яку той йому розповів: пишеть не так, як було, а як треба, щоб було. На прикладі формування загону С. Ковпака восени 1941 р. Н. Корніш показав, яке недовір'я існувало до тих, що вступали до партизанських лав (якщо вони були не комсомольцями і не комуністами). Влада боялася т.зв. «партизанщини», тобто певної самостійності, не рекомендувала спершу створювати загони зі складом більше ніж 75-150 осіб. Автор виділяє два різновиди загонів: ті, що формувалися місцевими лідерами (наприклад, загін С. Ковпака), і ті, що створювалися Центром – загін Д. Медведєва. Щоб збільшити їхню чисельність, заборонялося розформовувати винищувальні батальйони під загрозою військового трибуналу. Влада наказала перетворювати їх на партизанські загони примусово [11, р. 12-13; 12, р. 4-20].

В дисертації Яна Манна (Державний університет Арізони) розглянуто дискусію щодо змісту шеститомної історії Великої Вітчизняної війни 60-х рр., підготовленої радянськими істориками. Опоненти цієї праці стверджували, що масового партизанського руху не існувало б, якби фашисти не чинили масових звірств над населенням. Полковник І.Г. Старинов не згодився з перебільшеною роллю комуністичної партії у створенні партизанських загонів і керівництві ними. Крім того, він заявляв, що ЦШПР не мав значного позитивного впливу на дії партизанів, тому що штовхав їх на шахрайські приписки, плутанину; ефект «рейкової війни» був значно нижчим, ніж про це говорилося. Під час дискусії, яка відбувалася 23 лютого 1959 р. опоненти офіційної точки зору заявляли: партизанський рух – зовсім не спонтанна реакція населення, бо багато людей вірили Сталіну. Адже жодний партизанський загін не виник спонтанно, а ветерани, що були ополченцями, свідчили: ми не бачили жодного більшовика, тому формували загони з допомогою місцевих патріотів [17, р. 272-274, 307-317]. Майор армії США П. Харгроув у 2016 р. підтвердив подвійну роль ЦШПР і УШПР, помилковість рішення про створення у Червоній армії 10-го відділу з керівництва партизанським рухом у 1941 р. Керівник ЦШПР П.К. Пономаренко – типовий партократ – не зміг створити розумний рівень децентралізації, тому партизанські загони несвоєчасно реагували на події. Надмірний контроль суттєво зменшував тактичну мобільність загонів. Результат відомий: навесні 1943 р. саме П. Пономаренко зробив похмурий висновок: потрібного рівня партизанської війни не було досягнуто [15, р. 73-81].

М. Церович підкреслила суттєве значення оточенців, чисельність яких оцінила у 500 тис. осіб. Вони самостійно, без участі Центру, створювали в регіоні між Білоруссю, північною Україною і Західною Росією загопи. Часто вони не корилися наказам Москви, грабували населення, перетворившись на «лісові королівства». Все ж партизани не були ні романтиками, ні бандитами, значна частина їх мала патріотичні почуття. Вони недолюбливали партійно-радянську еліту, тих громадян, що ховалися в тилу. Насильство для них було звичним, це «діти Сталіна», як сказала українська селянка [10].

Для населення партизани («мовчазні мученики» – за висловом М. Церович) були теж неприємним тягарем, хоча і меншим, ніж окупанти. Адже в антипартизанських акціях німецькі й угорські війська більше знищували уявних, ніж реальних партизанів. На думку авторів Заходу, серед жертв цих дій партизани склали найбільше 9 %, а з 1943 р. окупанти створювали т.зв. «мертві зони», лівий берег Дніпра планували перетворити на «мертву пустелю». Жорстокість щодо людей стала для частини солдатів вермахту такою звичною, що один з них у листі, написаному в кінці серпня 1942 р., писав: ми палили хати, вбивали слов'ян і сміялися над їхнім горем [19, р. 452-454]. Така поведінка цілком відповідала намірам нацистського керівництва, тому що в кінці травня 1940 р. Гітлер і Гімлер схвалили текст документу під назвою «Деякі думки щодо ставлення до чужого населення на Сході». В ньому говорилося: на окупованих територіях необхідно суттєво змінити демографічну структуру, тобто расово «нечисті» нації слов'ян зникнуть (крім тих расово придатних осіб, яких можна буде онімечити). Таким чином, нацистам був потрібен не лише «Lebensraum», але й асимільовані людські ресурси в ролі безсловесних рабів [6, р. 18].

Західна історіографія з самого початку академічних досліджень партизанського руху на окупованій території СРСР відкидала радянський міф щодо «всенародної війни» проти загарбників, критикувала провокативні заклики влади у директиві від 5 вересня 1942 р. «Про завдання партизанського руху», підписаній Й. Сталіним. Ще наказ від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» орієнтував на участь у русі Опору сотень тисяч громадян. Однак масовості досягти так і не вдалося, і цей факт дратував Центр. Бернд Бонвеч (1940-2017) вказував, що заклик розгортати боротьбу у великих і малих містах (у Львові, наприклад, 1 жовтня 1942 р. було створено з членів підпілля «Народну гвардію») не витримує ніякої критики, як і намагання розширення партизанських дій у Західній Україні й Бессарабії. Адже у 1942 р. партизани України, у тому числі й загонів С. Ковпака, О. Федорова та інших, ховалися у Брянських лісах. Партизанські рейди на Правобережжя, Західну Україну (фактично «Карпатський рейд» з'єднання С. Ковпака був воєнного авантюрою, яка коштувала життя 600 партизанам) мали на меті поглибити масштаби Опору, писав Б. Бонвеч. Він вважав невірними дані щодо участі у боротьбі з партизанами ні 25, ні 50 німецьких дивізій, включаючи охорону залізниць і шосе. Реально, на його погляд, проти партизанів воювали не більше 150 тис. німецьких, угорських, словацьких частин, поліцейських формувань. Він згоден, що організацією загонів активно займалися органи більшовицької партії та НКВС/НКДБ (вперше серед західних істориків про значення цих силових структур у розгортанні партизанського руху писав польсько-німецький історик Б. Мусял). Водночас Б. Бонвеч зауважував, що в партизанських загонах України комуністи склали від 7 % до 13,6 % [5, S. 94-110].

З початку ХХІ ст. історики Заходу більш скрупульозно аналізували процес організації загонів, мотиви вступу до них. Було доведено, що ядро партизанів складав партійно-радянський актив, працівники НКВС, поповненням потім стали й оточенці, бійці винищувальних батальйонів. До початку вересня 1941 р. німці розповсюджували з літаків листівки по лісових масивах, наказуючи оточенцям здаватися. Все ж тільки з 18 листопада 1941 р. німці визнали партизанський рух небезпечним [5, р. 94, 112].

У дисертації Атріума Себастьяна Стоппера (Берлінський університет ім. Гумбольдта) 2012 р. ще раз підкреслено: дії партизанів були насамперед направлені на політико-ідеологічний вплив на населення. Воно повинне було відчувати: партизани – представники

радянської влади, і тільки вона має монополію на керування масами. Дисертант також звернув увагу на ще одну причину слабкості партизанів: з 9 тис. спеціалістів партизанської боротьби, які, згідно даних А.Ю. Попова, готувалися у 30-х рр. на «семінарах бджолярів», «зборах собаководів» і т.п., після репресій кінця 30-х рр. залишилося всього 1 % [29, S. 135-136].

Протягом 1941 - літа 1942 рр., згідно оцінок німецької сторони, партизанський рух в Україні розвивався повільно. Населення ставилося до них не лише пасивно, але й вороже – з тенденцією до колабораціонізму. Структури НКВС уже в кінці грудня 1941 р. застосовували провокації проти окупантів, щоб останні своїми репресіями штовхали населення до участі в опорі. Так, у ніч на Різдво 1941-1942 р. агенти НКВС/НКВД вбили в Україні кількох поранених італійських солдатів. Хоча саме командування Італійського експедиційного корпусу у своїх інструкціях наказувало: з населенням вести себе ввічливо, не допускати насильства. При цьому саме такої поведінки вимагали і від місцевих поліцаїв [23, р. 247-254].

Роздумуючи над причинами, які примушували людей ставати партизанами, К. Слєп'ян називає найрізноманітніші мотиви: політичні (для 25-40 % партизанів), патріотизм, помста, обов'язок, дисципліна. Після поразки німців під Москвою багато громадян упевнились, що рейх не переможе Червону армію і партизанські заслуги допоможуть у кар'єрному зростанні, отриманні привілеїв. Змінювалась і психологія аполітичного населення: спершу воно «чекало» і «дивилося», потім настав «шок і жах» від німецьких репресій (колективні покарання мав право здійснювати командир батальйону вермахту) і відповідна реакція [27, р. 2-11].

Процес збільшення чисельності «лісових бійців» в Україні починався з невеликої чисельності активістів: у Путивльському районі в жовтні 1941 р. замість 250 партизанів за планом залишилося 39; О. Федоров у середині листопада 1941 р., так і не перейшов, як вважають, лінію фронту, у загоні М. Попудренка побачив всього 242 бійця. Навіть станом на 18 листопада 1942 р. на обліку в УШПР було всього 6350 партизанів [20, р. 56-65]. Звичайно, в реальності їх було більше, тому що т.зв. «дикі партизани» чисельністю переважали тих, що контролював Центр.

Таким чином, в ході Другої світової війни в окупованій Україні проблеми організації партизанського руху були досить складними. Незважаючи на зусилля представників влади, десантування груп організаторів загонів, до другої половини 1942 р. через низьку підтримку населення найбільші за чисельністю загони знаходилися на території Російської Федерації. Деякий час, особливо влітку 1941 р., до лав партизанів не бажали приймати безпартійних осіб чи не членів комсомолу. Невдачі чекали і багатьох членів розвідувальних груп з 4-го управління НКВС. Так, за 1942 р. у тил ворога було закинуто 2027 розвідників і 595 розвідувальних груп (по 5-15 осіб), а повернулися лише 400 розвідників і 34 групи (дані С. Грабовського). Причина загибелі відома – відсутність підтримки з боку жителів. Інший приклад: у липні 1941 р. німцям вдалося створити Українську народну самооборону для боротьби з загоном С. Ковпака. Звичайно, для такої поведінки населення існували певні ідеологічні, економічні, морально-психологічні мотиви. А без масової підтримки громадян партизанський рух існувати не міг. Як відомо, командири партизанських загонів, намагаючись переконати населення, діяли не лише агітаційними, але й силовими методами. Значною мірою зміни у поведінці жителів обумовлювалися ходом війни і каральними репресіями.

Література

1. Білоус О. Бойові дії радянських партизанів на території Північно-Східної України (липень 1942 р. – вересень 1943 р.). *Військово-історичний меридіан*, електронний науковий фаховий журнал. 2013, 1, С. 101 – 113.
2. *Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944* / Колл. составит.: О. Бажан, С. Власенко, А. Кентий, Л. Легасова, В. Лозицкий (рук.). М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010 – 670 с.

3. Поль Д. Фашистська окупація України в 1941 – 1944 рр. у працях західних учених. *Український історичний журнал*, 1994, № 5, С. 127 – 136.
4. Салтан О. Аналіз факту партизанської фальсифікації причини Корюківської трагедії 1943 року. *Сіверянський літопис*, 2015, № 5, С. 39 – 51.
5. Bonwetch B. Sowjetische Partisanen 1941-1944. Legende und Wirklichkeit des “allgemeinen Volkskrieges”. *Partisanen und Volkskrieg. Revolutionierung des Krieges im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1995, S. 92-125.
6. Bradley N. *The Hunt for Lost Blood: Nazi Germanization Policy in Occupied Europe*. PhD diss., University of Tennessee. 2016 https://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/3660
7. Caldwell E. *All Night Long: A Novel of Guerrilla Warfare in Russia*. New York: The Book League of America, 1942, 283 p.
8. Cerovic M. «Au chien, une mort de chien». Les partisans face aux «traîtres à la Patrie ». *Cahiers du monde russe*, 2008, 2 – 3 (Vol 49), p. 239 – 262.
9. Cerovic M. Fighters Like No Others. The Soviet Partisans in the Wake of War. *Seeking Peace in the Wake of War: Europe, 1943-1947* (eds. S.-L. Hoffmann, S. Kott, P. Romijn, O. Wieviorka). Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015, p. 203 – 216.
10. Cerovic M. *Les Enfants de Staline. La guerre des partisans soviétiques (1941-1944)*. Paris, Éditions du Seuil, 2018, 366 p.
11. Cornish N. *Partisan Warfare on the Eastern Front 1941-1944*. Pen and Sword Military, 2014, 144 p.
12. Cornish N. *Soviet Partisan 1941–44*. Osprey Publishing. 2014, 64 p.
13. Gogun A. *Stalins Partisanenkrieg in der Ukraine 1941-1944*. Retrieved from https://gedenkbibliothek.de/download/Dr_Alexander_Gogun_Stalins_Partisanenkrieg_in_der_Ukraine_1941_1944_vom_23_01_2007.pdf
14. Grenkevich L.D., Glantz D.M. *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944. A Critical Historiographical Analysis*. London, Portland, Frank Cass, 1999, 384 p.
15. Hargrove P. *Roots of Russian Irregular Warfare*. Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2016, 181 p.
16. Kapas I. Der Kampf um die Heimat. Die ukrainische-sowjetische Widerstandsbewegung 1941-1944. Retrieved from <https://www.rosalux.de/publikation/id/42085/der-kampf-um-die-heimat?cHash=5c4921902ffae391d999e96c22ef5ab3>
17. Mann Y. *Contested Memory: Writing the Great Patriotic War's Official History During Khrushchev's Thaw*. Arizona State University, 2016, 437 p.
18. Meien J. *Der Partisanenkrieg der Wehrmacht während des Russlandfeldzuges im Zweiten Weltkrieg*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, 2014, 110 p.
19. Moine N., Angell J. Defining “war crimes against humanity” in the Soviet Union. *Cahiers du monde russe*, 2011, 52/2-3, p. 441 – 473.
20. Muñoz A.J. *German Army War Crimes in the Region of Army Group South, 1941-1942*. New York: Academic Publishing Group, 2009, 142 p.
21. Ponomarenko P.K., Simonov K., Strokach T. [et al.] *Behind the Front Line. Being an Account of the Military Activities, Exploits, Adventures and Day to Day Life of the Soviet Guerrillas operating behind the German Lines, from the Finnish-Karelian Front to the Crimea*. London ; New York [etc.] : Hutchinson & Co, 1945, 160 p.
22. Salata O. (2020). The implementation of the Nazi information policy concept on the occupied Ukraine during 1941-1944. *Oriens Aliter*, 2020, 34 – 45.
23. Scianna B.M. *The Italian War on the Eastern Front, 1941–1943 Operations, Myths and Memories*. Potsdam: Springer Nature, 2019, 365 p.
24. Shepherd B. Wehrmacht Security Regiments in the Soviet Partisan War, 1943. *European History Quarterly*, 33, 4. Retrieved from <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/18641601.pdf>

25. Slepyan K. *People's Avengers or Enemies of the People?* Retrieved from <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/docs/slepya.html>
26. Slepyan K. *Stalin's Guerrillas: Soviet Partisans in World War II*. Lawrence: University Press of Kansas, 2006, 409 p.
27. Slepyan K. *Why They Fought: Motivation, Legitimacy and the Soviet Partisan Movement*. Washington, D.C: The National Council for Eurasian and East European Research, 2003. Retrieved from <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2003-817-02g-Slepyan.pdf>
28. Smith J. *Red Nations: The Nationalities Experience in and after the USSR*. Cambridge University Press, 2013, 391 p.
29. Stopper A.S. *Das Brjansker Gebietunter der Besatzungsherrschaft der Wehrmacht 1941 bis 1943*. Berlin, 2012, 208 p.

References

1. Bilous O. Boiovi dii radianskykh partyzaniv na terytorii Pivnichno-Skhidnoi Ukrainy (lypen 1942 r. – veresen 1943 r.). *Viiskovo-istorychnyi merydian, elektronnyi naukovyi fakhovy zhurnal*. 2013, 1, S. 101 – 113.
2. Partyzanskaia voina na Ukrayne. *Dnevnyky komandyrov partyzanskykh otriadov y soedynenyi. 1941-1944 / Koll. sostavyt.: O. Bazhan, S. Vlasenko, A. Kentyi, L. Lehasova, B. Lozytskyi (ruk.)*. M.: ZAO Yzd-vo Tsentrpolihraf, 2010 – 670 s.
3. Pol D. *Fashystska okupatsiia Ukrainy v 1941 – 1944 rr. u pratsiakh zakhidnykh uchenykh*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1994, № 5, S. 127 – 136.
4. Saltan O. *Analiz faktu partyzanskoj falsyfikatsii prychny Koriukivskoi trahedii 1943 roku*. *Siverianskyi litopys*, 2015, № 5, S. 39 – 51.
5. Bonwetch B. *Sowjetische Partisanen 1941-1944. Legende und Wirklichkeit des "allgemeinen Volkskrieges"*. *Partisanen und Volkskrieg. Revolutionierung des Krieges im 20. Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1995, S. 92-125.
6. Bradley N. *The Hunt for Lost Blood: Nazi Germanization Policy in Occupied Europe*. PhD diss., University of Tennessee. 2016 https://trace.tennessee.edu/utk_graddiss/3660
7. Caldwell E. *All Night Long: A Novel of Guerrilla Warfare in Russia*. New York: The Book League of America, 1942, 283 p.
8. Cerovic M. «Au chien, une mort de chien». *Les partisans face aux «traîtres à la Patrie »*. *Cahiers du monde russe*, 2008, 2 – 3 (Vol 49), p. 239 – 262.
9. Cerovic M. *Fighters Like No Others. The Soviet Partisans in the Wake of War. Seeking Peace in the Wake of War: Europe, 1943-1947* (eds. S.-L. Hoffmann, S. Kott, P. Romijn, O. Wieviorka). Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015, p. 203 – 216.
10. Cerovic M. *Les Enfants de Staline. La guerre des partisans soviétiques (1941-1944)*. Paris, Éditions du Seuil, 2018, 366 p.
11. Cornish N. *Partisan Warfare on the Eastern Front 1941-1944*. Pen and Sword Military, 2014, 144 p.
12. Cornish N. *Soviet Partisan 1941–44*. Osprey Publishing. 2014, 64 p.
13. Gogun A. *Stalins Partisanenkrieg in der Ukraine 1941-1944*. Retrieved from https://gedenkbibliothek.de/download/Dr_Alexander_Gogun_Stalins_Partisanenkrieg_in_der_Ukraine_1941_1944_vom_23_01_2007.pdf
14. Grenkevich L.D., Glantz D.M. *The Soviet Partisan Movement, 1941-1944. A Critical Historiographical Analysis*. London, Portland, Frank Cass, 1999, 384 p.
15. Hargrove P. *Roots of Russian Irregular Warfare*. Monterey, California: Naval Postgraduate School, 2016, 181 p.
16. Kapas I. *Der Kampf um die Heimat. Die ukrainische-sowjetische Widerstandsbewegung 1941-1944*. Retrieved from <https://www.rosalux.de/publikation/id/42085/der-kampf-um-die-heimat?cHash=5c4921902ffae391d999e96c22ef5ab3>

17. Mann Y. *Contested Memory: Writing the Great Patriotic Wars Official History During Khrushchevs Thaw*. Arizona State University, 2016, 437 p.
18. Meien J. *Der Partisanenkrieg der Wehrmacht während des Russlandfeldzuges im Zweiten Weltkrieg*. Hamburg: Diplomica Verlag GmbH, 2014, 110 p.
19. Moine N., Angell J. Defining “war crimes against humanity” in the Soviet Union. *Cahiers du monde russe*, 2011, 52/2-3, p. 441 – 473.
20. Muñoz A.J. *German Army War Crimes in the Region of Army Group South, 1941-1942*. New York: Academic Publishing Group, 2009, 142 p.
21. Ponomarenko P.K., Simonov K., Strokach T. [et al.] *Behind the Front Line. Being an Account of the Military Activities, Exploits, Adventures and Day to Day Life of the Soviet Guerrillas operating behind the German Lines, from the Finnish-Karelian Front to the Crimea*. London ; New York [etc.] : Hutchinson & Co, 1945, 160 r.
22. Salata O. (2020). The implementation of the Nazi information policy concept on the occupied Ukraine during 1941-1944. *Oriens Aliter*, 2020, 34 – 45.
23. Scianna B.M. *The Italian War on the Eastern Front, 1941–1943 Operations, Myths and Memories*. Potsdam: Springer Nature, 2019, 365 p.
24. Shepherd B. *Wehrmacht Security Regiments in the Soviet Partisan War, 1943*. *European History Quarterly*, 33, 4. Retrieved from <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/18641601.pdf>
25. Slepyan K. *Peoples Avengers or Enemies of the People?* Retrieved from <https://www1.ku.de/ZIMOS/forum/docs/slepya.html>
26. Slepyan K. *Stalins Guerrillas: Soviet Partisans in World War II*. Lawrence: University Press of Kansas, 2006, 409 p.
27. Slepyan K. *Why They Fought: Motivation, Legitimacy and the Soviet Partisan Movement*. Washington, D.C: The National Council for Eurasian and East European Research, 2003. Retrieved from <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/2003-817-02g-Slepyan.pdf>
28. Smith J. *Red Nations: The Nationalities Experience in and after the USSR*. Cambridge University Press, 2013, 391 p.
29. Stopper A.S. *Das Brjansker Gebietunter der Besatzungsherrschaft der Wehrmacht 1941 bis 1943*. Berlin, 2012, 208 p.